

UOT: 343.93/94**AR CM-NİN 21.3 VƏ 78.1 MADDƏLƏRİNƏ UYĞUN OLARAQ
MƏCBURİ MÜALİCƏ TƏDBİRİ TƏTBİQ OLUNMUŞ ŞƏXSLƏRİN
TƏKRAR İCTİMAİ TƏHLÜKƏLİ ƏMƏLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ
TƏHLİLİ****T.Z.RZAYEV, G.Ç.GƏRAYBƏYLİ***Azərbaycan Tibb Universiteti*
dr.rzayev@hotmail.com

Məqalədə son 10 ildə Azərbaycanda əvvəllər barəsində AR CM-nin 21.3 və 78.1 maddələrinə uyğun olaraq məcburi müalicə tədbirləri tətbiq olunmuş şəxslərin təkrar ictimai təhlükəli əməllərinin müqayisəli təhlilinin aparılmasından bəhs olunur. Bu araşdırma üzrə 16 şəxs öyrənilmişdir ki, onlardan da 13 nəfəri əvvəllər barəsində AR CM-nin 21.3 maddəsinə, 3 nəfər isə AR CM-nin 78.1 maddəsinə uyğun olaraq məcburi müalicə tədbirləri tətbiq olunmuş şəxslər idi. Təkrar cinayət əməlləri zamanı təyin olunmuş məhkəmə-psixiatrik ekspertizanın analizi göstərir ki, tədqiq olunmuş şəxslərin hamısında əvvəlki cinayət əməlindən sonra yaranmış psixi pozuntuların müxtəlif dərəcəli əlamətləri aşkarlanmışdır. Eyni zamanda müəyyən olunmuşdur ki, həmin şəxslərin əvvəlki cinayəti anlaqlı vəziyyətdə törətməsinə baxmayaraq, 25% təkrar cinayət əməlinə görə anlaqsız hesab olunmuş şəxslər idilər. Eyni zamanda məcburi müalicə tədbirləri keçmiş və təkrar cinayət əməli törətmiş şəxslər arasında 25% -i anlaqlı sayılmış və məcburi müalicəyə ehtiyacı olmayan şəxslər də olmuşdur.

Açar sözlər: anlaqsızlıq, məcburi müalicə, təkrar ictimai təhlükəli hərəkətlər, məhkəmə-psixiatrik ekspertizası

Məcburi müalicə dövründə psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxslərin təkrar cinayət törətməsinin səbəbləri bu günə qədər tam öyrənilməmişdir. Lakin sosial təhlükəli əməllərin profilaktikasına həsr olunmuş ədəbiyyatlarda, psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxslərin kriminal hərəkətlərinin mexanizminə xüsusi yer ayrılmışdır. Bu mövzuya aid yetərincə elmi iş və tədqiqatlar aparılmışdır. Həmin tədqiqatlar birmənalı olaraq göstərir ki, sosial təhlükəli əməllərin mexanizmi, təkrar cinayət əməlinin törədilməsində proqnostik rol oynayır. Hər bir halda təkrar ictimai təhlükəli əməllərin profilaktikası üçün məcburi müalicə tədbirlərinin effektivliyinin artırılmasında xüsusi reabilitasiya proqramları işlənib hazırlanmalıdır. Bu mexanizmlərin öyrənilməsi sistemli profilaktika proqramının əsasını təşkil edir.

Lakin bu barədə aparılmış tədqiqatlar zamanı xəstəxanadaxili gündəlik müşahidələrin nəticələri, təkrar işlənən ictimai təhlükəli əməllərin səbəbləri tək tibbi göstəricilərin zəif olması deyil, eyni zamanda onlar üzərində qurulmuş təhlükəsizlik tədbirlərinin və nəzarətin kifayət qədər aşağı olması barədə fikir söyləməyə əsas verir [2].

Məcburi müalicə stasionarlarında aparılan tədqiqatlar psixi xəstələrin xəstəxanadaxili aqressiyaların bir psixoloji faktor kompleks olmasını təsdiq edir. Buraya daxildir: ünsiyyətdə aqressivlik; qəzəbin tənzimlənməsi; güzəştin aşağı olması; şəxsiyyət və sosial dayaqın çatışmamazlığı; yeni keçirilmiş stress, xüsusilə də itki və ya itirmə qorxusu; şübhəlilik; emosional şəraitin enik olması; maraqların itirilməsi; cəza tədbirlərinin olmaması; affektiv pozuntular və s. [1].

Cinayət və psixiatriya yardımı haqqında qanunvericilikdə "psixi pozuntulu sosial təhlükəli şəxs" anlayışının istifadə olunması, hüquqi və psixiatrik qərarların verilməsində özünəməxsus yer tutur. S.N.Şişkovun fikrincə psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxsin ictimai təhlükəliliyi, həmin şəxslərin yeni təhlükəli əməl törətmə dərəcəsinin yüksək olma ehtimalı kimi izah oluna bilər. Beləliklə gərgin zəmiyyəradıcı faktorlar cinayət törətmə ehtimalının çox olması, xəstənin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin yüksək olması ilə düz mütənasibdir [4; 5].

Xarici məhkəmə-psixiatrik ədəbiyyatlarda "ictimai təhlükəlilik" anlayışı çox da istifadə olunmur. Daha çox "zorakılıq, təcavüz riski" termini istifadə olunur ki, bu da rus ədəbiyyatlarında "aqressiv hərəkətlər törətmə riski" kimi istifadə olunur. İstifadə olunan terminlərin fərqi baxmayaraq ictimai təhlükəlilik məsələsi bir sıra problemlərin analizinin aparılmasını tələb edir: təhlükəliliyin qalması, psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxsin ictimai təhlükəli hərəkətlərində risk faktorlarının proqnozlaşdırılmasını müəyyən edir [3; 6; 7].

Son 10 il ərzində ölkəmizdə CM-nin 21.3 və 78.1 maddələrinə uyğun olaraq məcburi müalicə tədbiri tətbiq olunmuş şəxslərin təkrar ictimai təhlükəli əməllərinin müqaisəli təhlilinin aparılmasıdır.

Məqalədə istifadə olunmuş materiallar əsasən Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 1 nömrəli Respublika Psixiatriya Xəstəxanasının "Ciddi və Gücləndirilmiş Müşahidə Altında" və "Adi Rejimli" məcburi müalicə şöbələrində müalicədə olan xəstələr və həmin xəstəxananın arxiv məlumatlarından götürülmüşdür. Ümumilikdə 16 şəxs tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqat zamanı əsasən anamnezin analizi, kliniki-psixopatoloji və məhkəmə-psixiatrik ekspertiza qiymətləndirilmə metodlarından istifadə olunub. Araşdırmalarda stasionarda olan xəstələrdən toplanmış anamnestic məlumatlardan 1 nömrəli Respublika Psixiatriya Xəstəxanasının və Məhkəmə Psixiatrik Ekspertiza Mərkəzinin arxiv materiallarından istifadə olunub.

Araşdırılması aparılmış 16 nəfərin hər birində təkrar ictimai təhlükəli hərəkət, əvvəlki cinayət əməlinə görə təyin olunmuş məcburi müalicə tədbirlərindən sonra rast gəlinmişdir. Həmin şəxslərin müayinəsi aşağıdakı: anamnestic, kliniki diaqnostik, məhkəmə psixiatrik və sosial-kriminoloji analizləri aparılmışdır.

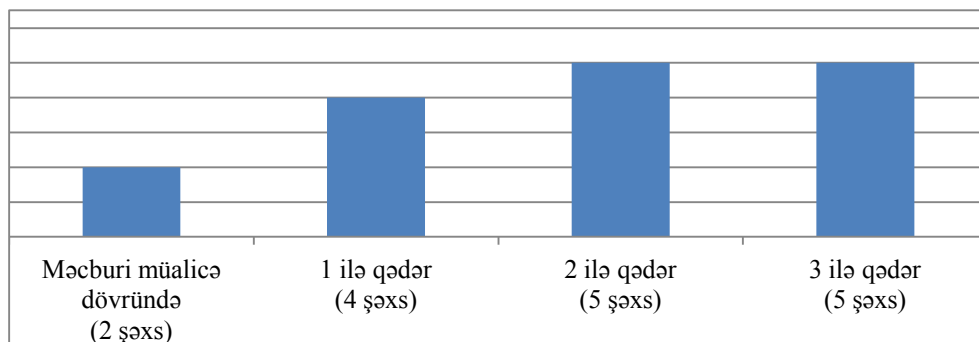
Müayinə qrupundan olan 16 nəfərin (25 yaşdan 52 yaşa kimi) anamnestik analizi göstərir ki, cinayət törətməmişdən əvvəl bu şəxslərdən 10 nəfəri (62,5%) əvvəllər məhkum olunmuş, 10 nəfəri (62,5%) hər hansı bir psixi pozuntudan əziyyət çəkmiş, 7 nəfəri (43,7%) dispanser qeydiyyatında olmuş, 7 nəfəri (43,7%) alkoqoldan, 4 nəfəri (25%) narkotik maddələrdən istifadə etmiş, 8 nəfəri (50%) anamnezində kəllə-beyin travması olan şəxslərdir. Əsas qrupdan 6 nəfərdə (37,5%) isə psixi pozuntu məhs ilk dəfə aşkarlanmışdır. Bütün bu anamnestik göstəricilər sonuncu cinayət əməlinədən öncə məcburi müalicəyə cəlb olunana qədərki dövr üçün götürülmüşdür.

Bu qrup üzrə müayinəsi aparılmış şəxslərin 16 nəfəri də (100%) əvvəlki cinayət əməlinə görə məhkəmə-psixiatrik ekspertizası zamanı anlaşıqlı hesab olunmuş şəxslər olmuşdur. Lakin anlaşıqlı vəziyyətdə cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəlik aşkarlanmış şəxslər də 2 qrupa bölünür. Bunlardan 13 şəxs (81,2%) məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəlik aşkarlanmış şəxslər (AR CM-nin 21.3 mad.), 3 nəfəri (18,8%) məhkəmə tərəfindən hökm çıxarıldıqdan sonra cəzaçəkmə müddətində cəzasının çəkilməsinə mane olan psixi pozuntuya tutulmuş şəxslər olmuşdur (AR CM 78.1 mad.).

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıdakı hallarda, yəni istintaq və ya cəzaçəkmə dövründə yaranmış gərgin psixoloji amillər həmin şəxslərdə bir sıra psixi pozuntuların yaranmasına səbəb olmuşdur. Həmin şəxslər törətdikləri cinayət əməlinə görə müəyyən müddət məcburi müalicə tədbirləri keçmişdilər. Belə ki, bunlardan 4 şəxs (25%) əvvəlki cinayət əməlinə görə 1 ilə qədər, 8 şəxs (50%) 2 ilə qədər, 4 şəxs isə (25%) isə 3 ilə qədər məcburi müalicə tədbirlərindən keçmişdir. Beləliklə, məlum olur ki, təkrar cinayət əməli törədənələrin 12 nəfəri (75%) 2 ildən çox müddət məcburi müalicə kursu keçmiş şəxslər olmuşdur. Bu isə bir çox tranzitor (qısa müddətli) psixi pozuntunun müalicəsi üçün kifayət qədər olan müddətdir.

Məcburi müalicə tədbirlərindən sonra təkrar cinayət hadisəsi törədənə qədər keçən vaxtın analizi aşağıdakı diaqramdakı kimi olmuşdur.

Diaqram 1. Sonuncu cinayət əməli ilə əvvəlki məcburi müalicə müddəti arasında olan müddət

Diagramdan da görünür ki, müayinəsi aparılmış şəxslərdən 2 nəfəri (12,5%) əvvəlki cinayəti anlaqlı vəziyyətdə törətməsinə baxmayaraq, həmin iş üzrə təyin olunmuş stasionar tipli məcburi müalicə dövründə təkrar cinayət əməli törətmişdir. Həmin şəxslərin də təkrar məhkəmə-psixiatrik ekspertizası zamanı ikinci cinayət əməlini psixi xəstəliyinin kəskinləşmə mərhələsində törədildiyinə görə, onlar **ANLAQSIZ** hesab olunmuşdur. Qalan bütün hallarda isə təkrar sosial təhlükəli əməllər "məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsi" dövründə, yəni stasionardan kənar şəraitdə müşahidə olunmuşdur.

Təkrar törədilən cinayət hadisələri arasında ən tezi, şəxs məhkəmə qərarı əsasında məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsinə keçirildikdən cəmi 11 gün sonra törədilmişdir. Həmin şəxs 1 ildən artıq "Yüngül dərəcəli kəmağılıq, davranış pozuntuları ilə" (Xəstəliklərin Beynəlxalq təsnifatına görə F-70.1) stasionar tipli məcburi müalicə tədbirində olmasına baxmayaraq qısa müddət ərzində təkrar eyni əməli (oğurluq) törətmişdir. Fikirimizcə bu fakt şəxsin psixi pozuntusu və ya aparılmış məcburi müalicə tədbirlərinin natamamlığı ilə deyil, şəxsin cinayətə meylli xarakterli olması ilə əlaqədardır. Onu da qeyd etməliyik ki, bu cür şəxslərə məcburi müalicə tədbirləri cəza ilə yanaşı təyin olunması daha məqsədə müvafiqdir.

Təkrar törədilən cinayət əməllərinin xarakteri və ya ağırlıq dərəcəsi isə aşağıdakı cədvəl üzrə müəyyən olunmuşdur.

Cədvəl 1. Əvvəlki və sonuncu cinayət əməllərinin xarakteroloji müqaisəsi

Cinayət əməlini xarakteri	I cinayət işi üzrə	II cinayət işi üzrə
Quldurluq və oğurluq	10 şəxs	9 şəxs
Ölüm və ya ölümə cəhd, sağlamlığa zərər vurma	4 şəxs	4 şəxs
Narkotik maddə istifadəsi və ya satışı	2 şəxs	2 şəxs
Xuliqanlıq		1 şəxs

Cədvəldən də göründüyü kimi, təkrar törədilən cinayət əməllərinin xarakteri əvvəlkilər ilə müqaisədə kəskin fərqlənmir. Cəmi 1 halda həmin şəxslər arasında yeni cinayət əməli, xuliqanlıq halı müşahidə olunmuşdur (6,2%). Qalan 15 halda isə təxminən eyni cinayət əməlləri təkrarlanmışdır (93,8%).

Təkrar cinayət əməli törədən şəxslərin hər iki cinayət əməlinə görə Məhkəmə Psixiatrik Ekspertizasının qiymətləndirilməsində fərqli hallar müəyyən olunmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tədqiq olunmuş şəxslərdən (16 nəfər) əvvəlki cinayət üzrə 13 nəfəri (81,2%) AR CM-nin 21.3 maddəsinin, qalan 3 nəfəri (18,8%) isə AR CM-nin 78.1 maddəsinin təsiri altına düşən şəxslərdir. Təkrar cinayət hadisəsinin məhkəmə psixiatrik qiymətləndirilməsi isə 2-ci cədvəldəki kimidir.

Cədvəl 2. Məhkəmə Psixiatrik Eksperizanın AR CM-nin müvafiq maddələri üzrə qiymətləndirilmə cədvəli

AR CM 21.1 mad. (Anlaqsız)	AR CM 21.3 mad. (Anlaqlı)	AR CM 22 mad. (anlaqlılığını istisna etməyən hal)		Anlaqlıdır m/m ehtiyac yoxdur (lakin psixi pozuntu var)
		M/m* ehtiyacı olan şəxslər	M/m ehtiyacı olmayan şəxslər	
4 şəxs	3 şəxs	5 şəxs	1 şəxs	3 şəxs

M/m* - məcburi müalicə tədbirləri

Cədvəldən də göründüyü kimi, tədqiq olunmuş şəxslərdən 4 nəfərin (25%) təkrar cinayət hadisəsini törədən zaman **ANLAQSIZ** vəziyyətdə olması müəyyən edilmişdir. 3 şəxs (18,8%) isə təkrar cinayət hadisəsini **ANLAQLI** vəziyyətdə törətsə də yenə də məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək əvvəlki psixi xəstəliyinin kəskinləşməsi səbəbindən məcburi müalicəyə ehtiyacı olan şəxs kimi qiymətləndirilmişdir. 6 şəxs (37,5%) təkrar cinayət hadisəsini anlaqlı vəziyyətdə törətməsinə baxmayaraq həmin şəxslərdə psixikanın pozulması nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini **tam həcmdə dərk etmək** və ya həmin əməli **tam həcmdə idarə etmək** imkanından məhrum edən psixi pozuntu aşkarlanmışdır. Bu şəxslərin də 5 nəfəri barəsində məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılarəkən müxtəlif növ məcburi müalicə tədbirlərinin tətbiqinin nəzərə alınması məsləhət görülmüşdür. Qalan 3 şəxs (18,8%) isə təkrar cinayət əməlini **ANLAQLI** vəziyyətdə törətməsinə və məcburi müalicə tədbirlərinə ehtiyacı olmasına baxmayaraq, həmin şəxslərdə də əvvəllər müşahidə olunmuş psixi pozuntular inkar edilməmişdir. Ümumilikdə 4 şəxsin (25%) psixi pozuntusunun olmasına baxmayaraq məcburi müalicəyə ehtiyacının olmaması müəyyən olunmuşdur. Həmin şəxslər barəsində təkrar məcburi müalicə tədbirlərinin məsləhət görülməməsinin səbəbi həmin şəxslərin psixi vəziyyətlərinin **terapevtik davamlı remissiya və ya kompensasiya halında** olması kimi qiymətləndirilmişdir.

Nəticələr: Beləliklə, aparılan analizlər aşağıda göstərilən nəticələrə gəlməyə əsas verir.

Əvvəllər **Anlaqlı** vəziyyətdə cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş (və ya kəskinləşmiş) və buna görə barəsində məcburi müalicə tədbirləri tətbiq olunmuş şəxslər təkrar sosial təhlükəli əməl törədərəkən əksər hallarda (93,8%) eyni cinayət əməlini törədirlər.

1. Tədqiq olunan şəxslərdə aşkar olunmuş psixi pozuntular həmin şəxslərdə əvvəlki cinayət əməlini anlaqlı vəziyyətdə törətdikdən sonra yaranmış (və ya kəskinləşmiş) psixi pozuntularla eynilik təşkil etmiş və 12 nəfərində (75%) müxtəlif növlü məcburi müalicə tədbirlərinin tətbiq olunması məsləhət görülmüşdür.
2. Tədqiq olunan şəxslərdə müşahidə olunan pozuntular cinayət hadisəsini törədərəkən anlaqlı və ya anlaqsız vəziyyətdə olmasından və tibbi xarakterli məcburi müalicə tədbirlərinə ehtiyacın olub-olmamasından asılı olmayaraq

raq, ümumilikdə psixi xəstəliklərin uzunmüddətli - xroniki xüsusiyyətli olmasını istisna etmir.

3. Təkrar sosial təhlükəli əməl törətməyə meyilli - risk qrupu sayılan şəxslərin müxtəlif istiqamətdə digər cinayətlərə "həvəs" göstərməməsi həmin şəxslərin psixi cəhətdən tam sağlam olmadığı kimi də izah oluna bilər. Buni isə əvvəllər yaranmış xroniki psixi pozuntunun şəxsin psixikasında həmin istiqamətdə buraxdığı bir iz kimi də qəbul etmək olar. Hər bir halda təkrar sosial təhlükəli əməllərin profilaktikası üçün məcburi müalicə tədbirlərinin effektivliyinin artırılmasında xüsusi reabilitasiya proqramları işlənib hazırlanmalıdır.
4. Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada anlaşıq vəziyyətdə cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş (və ya kəskinləşmiş) şəxslər barəsində istintaq işinin onlar sağalanadək dayandırılması və AR CM-nin 78.4 maddəsində (*Maddə: 78.4. Bu Məcəllənin 78.1 və 78.2 maddələrində göstərilən şəxslər sağaldıqları halda, bu Məcəllənin 75 və 80-ci maddələrində müəyyən edilmiş müddətlər keçməmişdirsə, cinayət məsuliyyətinə və cəzaya məruz qala bilərlər*) göstərilən halların məhs psixi pozuntusu olan şəxslərə şamil edilməsi daha diferensial xarakter daşmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Бульгина В.Г., Кузнецов Д.А. Учет гендерной специфики криминального поведения в судебно-психиатрической профилактике / Электронный журнал Психологическая наука и образование. М., 2012, №2, с. 25,
2. Воронин В.С., Бульгина В.Г. Проблема оценки риска внутрибольничной агрессии // Проблемы профилактики общественной опасности психически больных: Сб. науч. трудов / Под ред. Т.Б.Дмитриевой, В.П.Котова. М., Троицкое 2007, с. 62,
3. Мальцева М.М., Котов В.П. Опасные действия психически больных. М.: Просвещение 1995, с.88-90,
4. Полубинская С.В. Опасность лиц, страдающих психическими расстройствами, при назначении принудительных мер медицинского характера: понятие «социальный прогноз» // Проблемы профилактики общественной опасности психически больных: Сб. науч. трудов / Под ред. Т.Б.Дмитриевой, В.П.Котова. М., Троицкое, 2007, с.56-57,
5. Шишков С.Н. Правовые аспекты применения принудительных мер медицинского характера // Принудительное лечение в системе профилактики общественно опасных действий психически больных. М., 1987, с. 22,
6. Grann M., Långström N., Yourstone J. SBU-report. Risk Assessment of Violence in the Psychiatry //Is it Possible to Make Risk Assessments? A Methaanalysis. Social Governmental Department, Sweden, 2005, p. 18,
7. Monahan J. Developing a Clinically Useful Actuarial Tool for Assessing Violence Risk Advan // Psychiatr. Treat. 2007, p. 13.

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОВТОРНЫХ ОБЩЕСТВЕННО ОПАСНЫХ
ДЕЙСТВИЙ ЛИЦ, РАНЕЕ ПРОХОДИВШИХ ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ЛЕЧЕНИЕ
ПО СТАТЬЯМ 21.3 И 78.1 УК АР**

Т.З. РЗАЕВ, Г.Ч. ГЕРАЙБЕЙЛИ

РЕЗЮМЕ

Целью данной статьи является, сравнительный анализ повторных общественно опасных деяний лиц, у которых психические расстройства были обнаружены после совершения правонарушения за последние 10 лет в Азербайджане (УК АР ст. 21.3 и 78.1). Были изучены 16 лиц, из которых 13 человек ранее проходили принудительное лечение по ст. 21.3 УК АР и 3 человека по ст. 78.1 УК АР. Как показал анализ судебно-психиатрической экспертизы, после повторного правонарушения у всех указанных лиц в той или иной степени отмечались признаки психического расстройства, выявленного после первого правонарушения. Также выявлено, что несмотря на то, что после первого правонарушения эти лица были признаны вменяемыми, 25% указанных лиц были признаны невменяемыми после повторного правонарушения. Примечательным является также то факт, что, несмотря на прохождение принудительного лечения, ранее 25% изученных лиц после повторного правонарушения были признаны вменяемыми и не нуждались в принудительном лечении.

Ключевые слова: невменяемость, принудительное лечение, повторные общественно-опасные деяния, судебно психиатрическая экспертиза.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF REPEATED SOCIALLY DANGEROUS ACTS
OF PEOPLE UNDERGONE COMPULSORY TREATMENTS ACCORDING
TO THE ARTICLES 21.3 AND 78.1 OF CC OF AR.**

T.Z.RZAYEV, G.Ch.GARAYBAYLI

SUMMARY

The article presents a comparative analysis of repeated socially dangerous acts by the people, who had psychological breakdown after violating laws in Azerbaijan during the last 10 years. (Criminal Code of AR, Articles 21.3 and 78.1). 16 persons were examined, 13 of whom were earlier undergone compulsory treatment according to the Article 21.3 of CC of AR and 3 were earlier undergone compulsory treatment according to the Article 78.1 of CC of AR. The analysis of forensic-psychiatric examination showed that after a repeated offense all mentioned persons had symptoms of psychological breakdown revealed after the first offense. It is also revealed that in spite of the fact that after the first offense these persons were recognized conscious, after a repeated offense 25% of specified persons were recognized unconscious.

Key words: unconsciousness, compulsory treatment, repeated socially dangerous acts, forensic-psychiatric examination.